

(vztahu *pars pro toto i totum pro parte*) všech jednotlivých etap lidské komunikace (srov. Kraus, 2004, s. 30). Mluvená nebo písemná podoba vyjádřeného sdělení je vždy totiž nutně jen částí celku, který stojí na počátku komunikace jako autorův sdělný záměr. Na druhé straně však toto sdělení samo, oddělené od autorovy intence, vytváří celek, který se konfrontuje s příjemcovým pochopením; tomu však jsou sdělný záměr nebo sdělení a jeho smysl dostupné obvykle pouze zčásti. V další etapě sdělování si znovu můžeme text představit v podobě části, a to ve vztahu k velkému počtu rekonstruuujících a dekonstruuujících interpretací. Ty se ho pokoušejí vyložit, a překonat tak časové i místní distance, které autora a příjemce textu oddělují. Pojetí opakující se synekdochickosti lidské komunikace se tak stává modelem čtenářských aktivit, jejich náročnosti a potřeby nacházet oporu v paměti, tradici a v předchozí čtenářské zkušenosti.

Praxe však ukazuje, že nové komunikační technologie příjemci předkládají velké množství nabídek na jeho účast v komunikaci (včetně možnosti zůstat naprosto pasivní), a tím i na něho kladou stále vyšší nároky. Nová média předkládají hry, které pracují s možnostmi interaktivní narativity jako činnosti, při níž její účastník – hráč – zasahuje do rozvíjení příběhu, a stává se tak jeho spoluvůrcem (srov. Kohutová, 2006). Rozvíjejí tak Borgesovu představu o knize jako labyrintu, ve kterém se čtenář může ztratit, ale také z něho může nalézt nové, autorem netušené východisko. Možná i tady existuje i jedna z variant budoucího vývoje čtenářského vztahu k umělecké literatuře.

LITERATURA

- BLOOM, H. (2000): *Kánon západní literatury*. Praha: Prostor.
CURTIUS, E.-R. (1998): *Evropská kultura a latinský středověk*. Praha: Triáda.
JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B. (2003): *Média a společnost*. Praha: Portál.
KOHUTOVÁ, R. (2006): *Text jako interaktivní hra*. Diplomová práce na FSV UK, Praha.
KRAUS, J. (2004): *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum.
MACUROVÁ, A. (2005): Co čteme – a jací jsme? In: S. Čmejková – I. Svobodová (eds.), *Oratio et ratio*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 243–253.
POKORNÝ, P. (2005): *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha: Vyšehrad.
RICOEUR, P. (2000, 2002): *Čas a vyprávění I, II*. Praha: OIKOYMENH.

Adies místo spánembohem Cizí jazyky v próze Boženy Němcové

Petr MAREŠ

V knize *Řeč dopisů, řeč v dopisech* Boženy Němcové podala Alena Macurová společně s Jaroslavou Janáčkovou a dalšími spolupracovníky objevnou a důkladnou analýzu spisovatelčiny korespondence, pojímané nejen jako dokument, ale také jako svěbytné dílo (Janáčková – Macurová et al., 2001). Vedle otázek komunikačních charakteristik dopisů zde podstatné místo zaujímají výklady o tom, jakým způsobem a v jakých funkcích Němcová v korespondenci používá prvky cizích jazyků, němčiny a slovenštiny (A. Macurová – J. Janáčková: *Němčina v dopisech, Slovenština v dopisech*, s. 95–103, 105–117; dále jen stránkový údaj). Navíc se podoba česko-německé dvojjazyčnosti v dopisech stala pro A. Macurovou východiskem k rozboru krátké prózy *Kávová společnost* (1855), která znázorňuje komunikaci založenou na neustálém přecházení mezi oběma jazyky a představuje bezpochyby nejnápadnější příklad vícejazyčnosti v literární tvorbě Němcové („*Jiná*“ v *Kávové společnosti?*, s. 119–127). Autorka ve studii dokládá, že přes dominantnost kontrastu mezi jazyky na rovině výrazové buduje tato próza komplexnější opozici „vlastní“ – „cizí“ a na rovině utváření smyslu odkazuje „k problému (dvou, různých) způsobů českého společenského bytí – a k jejich hodnotám“ (Janáčková – Macurová et al., 2001, s. 125).

V tomto příspěvku si chci povšimnout toho, jak se vícejazyčnost a obecněji problematika cizích jazyků projevují v některých dalších uměleckých textech Boženy Němcové. Pozornost si z tohoto hlediska zasluhují jak rozsáhlejší prózy *Babička* (1855) a *Pohorská vesnice* (1856), tak i některé povídky, *Domácí nemoc* (1846), *Sestry* (1855), *V zámku a v podzámčí* (1857), *Chudí lidé* (1857), *Dobry člověk* (1858) či *Chyže pod horami* (1858). Vedle problematiky pozice cizích jazyků v těchto textech se pochopitelně nabízí i otázka vzájemných paralel a rozdílů mezi nimi a spisovatelčinou korespondencí (obdobně J. Janáčková ve zmíněné knize sledovala to, jak „vynikající epistolografka“ pracovala s dopisem ve svých beletristických dílech – *Dopis v epické fikci Boženy Němcové*, s. 165–175).

V umělecké próze Němcové vystupují do popředí stejné cizí jazyky jako v dopisech, němčina a slovenština; dále se objevují jednotlivé prvky francouzštiny, která je v korespondenci rovněž zastoupena, a sporadicky italština. Němčina a slovenština přitom vytvářejí výraznou opozici, vyhraněnější než v případě dopisů. Především proti sobě stojí výskyt minimalizovaný a výskyt maximalizovaný. Němčina se uplatňuje opakovaně, soustřeďuje se ale do krátkých výroků a někdy se redukuje pouze na jediné slovo (*Kávová společnost* tak

tvorí příznačnou výjimku). Naproti tomu slovenština se v prózách, jež ji zahrnují, prosazuje na rozsáhlé ploše v hojně uváděných přímých řečech postav. Současně se oba jazyky – i když jejich užití je diferencované – v zásadě staví do hodnotového protikladu; němčina primárně reprezentuje pól charakterizovaný rysy jako „cizí“, „vzdálený“, „nesrozumitelný“, slovenština naopak pól, s nímž jsou spjaty hodnoty protichůdné.

Za dané situace nepřekvapuje, že ve spisovatelčiných prózách němčina jen velmi zřídka nabývá bezpříznakového postavení (jak je tomu často v korespondenci, s. 97–101), funguje jako prostý poukaz na to, že postava tohoto jazyka užívá v komunikaci, resp. že němčina je pro ni mateřštinou. Takovou platnost má např. pozdrav, který pronáší Vídeňan Michal v povídce *Dobry člověk*: „Grüss' di Gott, Bruder!“ pozdravil Hájka“ (Němcová, 1953, s. 163). Někdy se objevuje jen zcela nenápadný náznak toho, že v prostředí, o němž se vypráví, žijí lidé hovořící německy, jak ukazuje vložení výrazu *herje* (ze spojení *Herr Jesus*) do české promluvy jedné z okrajových postav povídky *Sestry*, která je situována do Slezska (Němcová, 1951a, s. 118). Typické pro prózy Němcové je oslabování až potlačování informace o tom, že určitá postava je vázána na němčinu, resp. že v určitém prostoru se hovoří německy, pokud to není spojeno se zřetelným hodnotovým aspektem nebo s komunikačním nedorozuměním. Nanejvýš bývá sepětí s němčinou signalizováno v celkové charakteristice postavy či ve shrnujícím výroku o realizovaných komunikačních aktech. Jinak je němčina v souladu s ustálenou literární konvencí eliminována, tedy nahrazena formulacemi českými. Tak v *Babičce* se hned na začátku zdůrazňuje, že babiččin zeť pan Prošek neuměl česky (Němcová, 1989, s. 19), potom však text obsahuje řadu Proškových českých promluv. Ve vzpomínkovém vyprávění hovoří zcela samozřejmě česky císař Josef II. (Němcová, 1989, s. 61–62). Totéž platí i pro vídeňského Němce Michala z povídky *Dobry člověk*. V bavorské pohraniční hospodě, jednom z dějišť *Pohorské vesnice*, se setkávají Češi a Němci, dialogy však v textu probíhají pouze v češtině a na fakt střetání dvou jazyků upozorňují jen jednotlivé metařečové komentáře („rozprávějí spolu polo česky a polo německy“; „z úst sypaly se nadávky a klení ve dvojí řeči“ – Němcová, 1951b, s. 114, 125). Na tomto zneutrálněném pozadí se pak zvýrazňují jednotlivé případy, kdy je němčina v textech prezentována nebo tematizována.

V próze Němcové nejednou dochází ke konfrontaci mluvčích českých a mluvčích, jejichž mateřštinou je jiný jazyk, nejčastěji němčina. Je to podloženo jednak častým uplatněním motivu cesty a odloučení od domova (upozornil na to Heidenreich-Dolanský, 1945, s. 23–24, 40–41), jednak výraznou tendencí k budování konstelací tvořených různojazyčnými osobami (nejednou se objevuje motiv sňatku mezi příslušníky dvou národů!). S tím pak souvisí opakované zmínky o komplikacích způsobených neporozuměním a o tlaku cizojazyčného okolí.

Rozložení nároků na osvojení si cizího jazyka je přitom zřetelně asymetrické. U německých (resp. obecněji cizojazyčných) mluvčích, kteří jsou v bezprostředním kontaktu s mluvčími českými, je neznalost češtiny jednoznačně pojímána jako deficit, který pro ně znamená jistou marginalizaci. Babičce vadí, že pan Prošek nehovoří česky (Němcová, 1989, s. 19), a německý pisář z retrospektivního vyprávění o Viktorce, jehož „německé příjmení“ si děvčata nechtěla pamatovat, je v očích českých pozorovatelů zjevně handicapován tím, že Viktorce při vzájemném konfliktu nerozumí (Němcová, 1989, s. 103–104).² Domovníku Michalovi z *Dobrého člověka* přináší nezvládnání češtiny posměšky, byť dobromyslné:

„Milý Němče, to je Češka, s tou musíš po česku,“ řekl Hájek vida, že Madlu to vítání do rozpaků uvedlo.

„Jo po česku – i konn jo nix,“ pokrčil rameny Michal.

„Styd' se, učí tě paní Kateřina patnácte let česky a ještě nic neumíš,“ škádlil ho Hájek.

„Jo umíš – eure Sproch is n'sakrische Sproch, do müsst ich mir n' extra Zunge verschoffen, um dös zu lernen!“ (Němcová, 1953, s. 164).

Naproti tomu postoje Čechů, kteří se mají vyrovnávat s německým jazykovým okolím, jsou značně diferencované, aniž by byl některý z nich zjevně preferován. Příznačné je, že škálu těchto postojů demonstrují hlavně ženské postavy. Jeden krajní bod představuje neschopnost naučit se němčinu, resp. rezignace na snahu o její ovládnutí spojená s pohledem na tento jazyk jako na něco nepřekonatelně cizího. Tak se stará žena z *Domáci nemoci* ocitá v situaci, kdy se nedokáže dorozumět s vlastními potomky (Němcová, 1951a, s. 14), a titulní postava *Babičky* dává přednost návratu do Čech: „Také mi vadila německá řeč. [...] v Nise už převládala němčina a já se nikterak německému jazyku naučit nemohla“ (Němcová, 1989, s. 115).³ Zároveň ovšem prózy znázorňují obtížný a bolestný, avšak v zásadě realizovatelný proces učení se němčině (*Domáci nemoc, Dobry člověk*, prostřednictvím vyprávění o škole také *Babička*). I hrdinka této prózy ostatně dospívá k pragmatickému závěru, že „německá řeč je přece jen potřebná“ (Němcová, 1989, s. 210), jenž odpovídá pozici vyjádřené v dopisech Němcové (s. 99–100). Prakticky pak užitečnost takové znalosti předvádí výrazně pozitivní postava paní Kateřiny z *Dobrého člověka*. Na druhé straně muži bývají neproblematicky spojeni právě s tímto zdůrazněním užitečnosti němčiny, jak příkladně ukazuje výklad o dětství paní Hájky z téže povídky (byl poslán na výměnu do německy mluvící oblasti a během dvou let si tento jazyk dobře osvojil).⁴

Důležité ovšem je, že pro postavy Němcové není jazyk jen nástrojem praktického dorozumívání, ale především nositelem emocionálně podložených hodnot; čeština se pro hrdinky próz, trpící pocitem ztracenosti v jinojazyčném

a jinokulturním prostředí, stává zdrojem silného citového a duchovního prožitku, reprezentuje vlast a domov. Tento aspekt je ještě posilován jejich konfrontací s pohrdavým postojem vůči českému jazyku („často [mi] 'böhmisches copak' říkala“ – Němcová, 1951a, s. 11), který se stupňuje v pohrdavý a před-sudečný postoj vůči etniku. Za této situace např. Aničku z *Domácí nemoci* fascinují česká slova, která náhodně zaslechla ve vídeňské zahradě (Němcová, 1951a, s. 10), a Madla z *Dobrého člověka* nenachází duchovní naplnění v německém kázání a touží po české bohoslužbě (Němcová, 1953, s. 182–183).⁵

Zvýšená citlivost týkající se vlastního jazyka má přitom jako svůj protějšek jistou uzavřenost ve vztahu k jazyku jinému, založenou na přesvědčení o nálezitosti a „přirozenosti“ vlastního jazykového vyjádření a řečových zvyklostí; to pak způsobuje, že zvyklosti běžné v jinojazyčném prostředí jsou brány jako zvláštní, neadekvátní, ba v zásadě nepochopitelné a nepřijatelné. Tento aspekt je do určité míry přítomen v babiččiných rozpacích nad tím, jak má při návštěvě zámku odpovídat na cizojazyčné pozdravy:

Jestli některý z nich babičku pozdravil, řekl jen tak zběžně „Guten Morgen“ nebo „Bon Jour“, a babička se začervenala a nevěděla, má-li říci „Až na věky“ nebo „Dejž to Pánbůh“ (Němcová, 1989, s. 110–111).

Především však je třeba poukázat na široce rozvinutou scénu z *Pohorské vesnice*, v níž vesnická žena uvažuje o řeči německého hosta (příznačně přitom transponuje návštěvníkův pozdrav na rozloučenou „Adies!“ do nářeční podoby, jež je jí jako jediná vlastní):

„Prosím tě, co je to zač?“ ptala se žena, když odešel. „Přinesu mu chleba, řekne: ‘Tanke šén!’ Je to slovo, říct za boží dar ‘Tanke šén?’ ha místo ‘Spánembohem’ ‘Hadies’? – Ten je hasi něco hodného“ (Němcová, 1951b, s. 182).⁶

Takovýto přístup se také snadno spíná s tím, co mluvčí češtiny snázejí ze strany jiných jen velmi těžce: s paušalizujícím negativním hodnocením cizího jazyka, od něhož je pak jen krok k negativnímu pojmání etnika. Tak je němčina zmíněného návštěvníka hned charakterizována jako hrubá (Němcová, 1951b, s. 179) a v *Babičce* se tlumočí názor, „že jsou ti Taliáni zlí lidé“ (Němcová, 1989, s. 146). Zjevná odchylka od ustáleného stereotypu je vyzdvihována jako pozoruhodná výjimka: „Pan Michal je Němec – pravda –, ale na místě hodný člověk“ (Němcová, 1953, s. 161).

Zvlášť výrazně se distance vůči cizojazyčnosti prosazuje tam, kde cizí jazyky (resp. jejich prvky, nejednou deformované) vystupují jako atribut sociální nadřazenosti, jako odznak příslušnosti k vyšší společenské třídě. V povídce *Chudí lidé* je fakt, že procházející dámy a pánové „hlasitě mluvili německy“ (Němcová, 1953, s. 92), podnětem k tomu, aby se oni „chudí lidé“

vyhnuli vzájemnému kontaktu. Závažnosti nabývá ovšem hlavně to, že užívání zlomků němčiny funguje jako – v rámci textů zřetelně ironizovaný – projev snahy českých mluvčích o vlastní nobilitaci, o to, aby si vztažením k prestižní němčině dodali rys vznešenosti. Tato snaha je přitom v prózách Němcové (*V zámku a v podzámčí*, *Chyže pod horami*) představována úsporně a relativně jednotně, poněmčenou a „pošlechtěnou“ verzí vlastního jména nebo označení společenské pozice („až jí koupil přídavné jméno ‘von Springenfeld’“; „paní starostová, čili jak se paní mezi sebou jmenovaly, ‘paní z pürgermeistru’; „Frau von Sauerschüll – jak se paní Zavřelová psala“ (Němcová, 1953, s. 9, 36, 239); jen *Kávová společnost* připojuje i další formulace. Srovnatelné místo získává také francouzština, braná jako jazyk salonů, aristokracie a jemného chování a jako doklad vznešenosti produktů, s nimiž je spojována. Odsudek takového řečového chování je přitom zcela jasně vyjádřen jak celkovým karikaturním vykreslením příslušných postav (hlavně „mamsel“ Sára a komorník Jacques z povídky *V zámku a v podzámčí*), stavěných do kontrastu k životní přirozenosti, tak bizarním rázem hybridních promluv (Jacques) či tím, že obdivovaný jazyk zůstává pro postavu nesrozumitelný (Sára):

„Par dieu, mamsel, o tom mi nemluvte, já jsem hned jaloux, a byl bych capable – mého rivala zabít“ (Němcová, 1953, s. 61).

„Vy jste byla, mamsel, jen panskou u hraběnky, simple domestique?“

„Ano,“ řekla Sára, nerozumíc francouzským prózám pana Jacquesa, který je od barona pochytil (Němcová, 1953, s. 60).

Němčina (spolu s francouzštinou) zde tak působí jako ztělesnění cizího a odmítaného, a tím také odpovídá jednomu způsobu jejího užití v dopisech (s. 101–102). Konečně v beletrii nacházíme i protějšek korespondenčního uplatnění němčiny jako jazyka rozvinuté a uznávané kultury (s. 102). *Babička* a *Pohorská vesnice* jsou opatřeny moty citujícími v originále texty dobových ceněných německých spisovatelů (Karl Gutzkow, Berthold Auerbach).⁷

Zatímco prvky němčiny jsou rozptýleny v řadě próz Němcové, slovenština se koncentruje do malého souboru děl (toto rozložení ve značně míře odpovídá úloze obou jazyků v korespondenci). Slovenština se rozsáhle vyskytuje v *Pohorské vesnici* a v *Chyži pod horami* a vedle toho je okrajově tematizována v povídce *Dobrý člověk*.⁸

Pohorská vesnice naplňuje žánrovou strukturu tzv. tezového románu. Prostřednictvím znázornění příkladného soužití příslušníků vzdělaných vyšších vrstev a venkovského lidu a z národnostního hlediska Čechů a Slováků, soustředěných do idealizovaně vykreslené vesnice na Chodsku, se zde předkládá teze o zásadní rovnosti lidí a současně se v četných reflexích probírají možnosti duchovního a mravního povznesení člověka a způsoby řešení společenských problémů a rozporů (srov. Otruba, 1964, s. 161–162; Šmahelová, 1995,

s. 141–145; Janáčková in Lehár et al., 1998, s. 252). Slovenština je zde vázána na dvě postavy, bývalého drotara Miču, který už ve vesnici zakotvil, a nového příchozího, mladého Jana. Presentována je ve velkém množství promluv a také v četných písních, jež jsou do textu zahrnuty; ojediněle proniká i do vypravěčského podání („vypravoval mu, jak se s jeho krstným synem sešel“ – Němcová, 1951b, s. 50). Podstatné je, že vytváří jednu ze tří základních jazykových poloh textu; k slovenštině se jako druhá složka připojuje chodské nářečí, velmi bohatě zastoupené v řeči obyvatel vesnice,⁹ a jako třetí spisovná čeština, spjatá s příslušníky šlechtické rodiny a vůbec s postavami vzdělanců (vedle toho je bázi projevu vypravěče, který ovšem při velkém rozsahu přímých řečí ustupuje přišle do pozadí).

Důraz na diferencovanou jazykovou charakteristiku postav lze brát jako pokus dodat jim rys věrohodnosti a životní pravděpodobnosti, jenž by měl vyvažovat zatížení textu obsáhlými reflexemi, jeho tendenčnost a výchovnost (srov. Janáčková in Lehár et al., 1998, s. 252). Vazba jazykového vyjadřování na tradiční venkovskou sféru českou i slovenskou pak přináší odkaz na etnografickou osobitost; slovenská pojmenování reálií z venkovského života, frazeologie a zvláště nápadné množství lidových písní představují doklad zatím nedostatečně objevené a doceněné kultury, přiřazující se svými hodnotami ke kultuře uznávané („Pan baron chtě nechtě musel přiřknouti těm sprostým písním poezii“ – Němcová, 1951b, s. 88). Zvláštní závažnost dále získává sepětí mezi třemi podobami jazyka a třemi skupinami lidí, které dohromady tvoří představené společenství. Způsoby vyjadřování jednotlivých skupin, rozrůzněných sociálně a národnostně, jsou navzájem plně uznávány a stávají se reprezentanty rovnocennosti těchto skupin. Všechny se vyznačují rysem blízkosti, jsou v zásadě „vlastní“, „naše“ (v opozici k marginálně vystupující němčině, která s sebou zřetelně nese cizost a reprezentuje vpád zla). Přesněji řečeno, slovenština se umísťuje na zvláštním rozhraní mezi shodným a jiným. Je pro Čechy známá a srozumitelná, působí takřka jako čeština (slovenská dívka, u níž Madla z *Dobrého člověka* kupovala květiny, „mluvila skoro jako česky“ – Němcová, 1953, s. 182), avšak některými svými složkami se odlišuje; stačí ovšem málo, vysvětlení či ukázání, a odlišné se transponuje ve známé. Tento fenomén je exemplárně doložen v promluvě moudré báby:

„Ha tak,“ pravila bába; „jáť jim dobře rozumím, třeba některá slova zcela jinak převrátili, než jako hu nás říkáme, – jenže některým věcom dávají jmína, že mi nemůžú hned na myšlínky přijít. – Nu hukáž nám toho valacha!“ (Němcová, 1951b, s. 194 až 195).

Překonávání prvků jinakosti ve slovenštině se stává jedním z podstatných cílů díla; projevuje se v komunikaci mezi postavami i ve vztahu k recipientovi textu. Pokud jde o recipienta, děje se tak jednak prostřednictvím četných

poznámek pod čarou, jednak prostřednictvím překladů vkládaných přímo do slovenských formulací:

„Ako by sa vrabec nažrau, keby ani rož (žito) nĕnarásla! – Rastie, aj rož aj žito (pšene), ale pre bohatých gazdou, čo majú veľa zeme“ (Němcová, 1951b, s. 85).

Pro produktorský subjekt *Pohorské vesnice* se tak – v analogii ke spisovatelčině korespondenci (s. 109–110) – slovenština pojí s funkcí sebeprezentační (subjekt vystupuje jako znalec tohoto jazyka) a současně s funkcí vzdělávací a osvětovou, příp. získávací, tedy se záměrem zprostředkovat znalost tohoto jazyka, podnitit zájem o něj i o kulturu s ním spjatou, přispět k pochopení a uznání jejich kvalit.

Chyže pod horami, znovu předkládající harmonizovaný obraz venkovského společenství, pak v linii uplatnění slovenštiny pokračuje a ještě ji intenzifikuje (podporuje to umístění dějiště na Slovensko a obrácení poměru mezi mluvčími českými a slovenskými). Slovenské prvky, často doplňované překlady a vysvětlivkami, zde ve výrazné míře pronikají i do řeči vypravěče a projevuje se až tendence k encyklopedickému popisu osobitosti tradiční slovenské kultury prostřednictvím výkladů o lexikálních jednotkách (*cedilo, čutora, parta, kápka* atd.).¹⁰ Současně se ale setkáváme i se směřováním odlišným, s projevem vzájemného propojování až splývání češtiny a slovenštiny, vyzdvihujícími rys blízkosti. Promluvy Slováků obsahují nápadné bohemismy¹¹ („Teraz vám chci ukázat náš nejdrazší poklad“ – Němcová, 1953, s. 212) a na druhé straně u návštěvníka z Čech stačí několik slovenských výrazů v řeči k tomu, aby byl pokládán za Slováka:

„Pán rozpráví slovensky, jak by Slovák od kořene byl,“ divil se mladý zeť.

„A proč by nerozprávěl, vždyť Slovák a Čech jednoho stromu jsou list a lehko si rozumí,“ pravil gazda (Němcová, 1953, s. 211–212).

Závěrem: Použití prvků cizích jazyků (zejména němčiny a slovenštiny) a tematizace cizojazyčnosti představují dílčí, avšak nezanedbatelnou složku próz Boženy Němcové. Funkce zmíněných jazyků přitom v nemalé míře odpovídají způsobům jejich uplatnění ve spisovatelčině korespondenci.¹²

POZNÁMKY

¹ Typickým příkladem jsou babiččiny dcery, srov. povzdech z dopisu dceři Johance: „Myslila jsem si ovšem, že alespoň ty Čecha vyvolíš, svůj k svému nejlépe se hodí, ale nebyl ti souzen, nelaju ti“ (Němcová, 1989, s. 262).

² Okrajově nastává taková situace i u mluvčích neněmeckých. Italskému komorníku Piccolovi z *Babičky* přitěžuje bez ohledu na jeho chování už samotný fakt, že „nemůžu promluvit česky“ (Němcová, 1989, s. 140).

³ Spolu s odstupem vůči němčině zde hraje roli i obava z jazykového a kulturního odcizení dětí, jež je demonstrováno právě ve starší povídce *Domácí nemoc*.

⁴ Také diskuse o vývoji postavení žen v *Pohorské vesnici* připisuje mužům na základě jejich praktických aktivit rozšířenou znalost němčiny, zatímco neschopnost žen dorozumět se tímto jazykem je ilustrována vyprávěnou anekdotou (Němcová, 1951b, s. 101). Přitom ale opačný pól, výjimečně rozsáhlé jazykové vzdělání ženy, není sám o sobě brán jako pozitivní hodnota; slečna Amélie z povídky *Chyže pod horami* se musí sklonit před prostou Katuškou, i když „francouzsky, anglicky znala, Decameronu četla před spaním v originálu a španělsky se učila“ (Němcová 1953, s. 240).

⁵ Jistou protiváhu k této emocionální koncentraci na češtinu představuje italština komtesy Hortensie z *Babičky* („Oh bella patria! Oh cara amica!“ – Němcová, 1989, s. 130), dokládající citovou vroucnost spojenou s jiným jazykem a zemí.

⁶ Charakteristické je tu zdůrazňování vazby na náboženskou víru, jež bývá v cizojazyčném vyjádření nepřítomná či oslabená.

⁷ K německému motu *Babičky* srov. Blaschka, 1965; Loužil, 2006.

⁸ Stranou zde jako specifický případ nechávám *Slovenské pohádky a pověsti* (1857 až 1858).

⁹ Bylo konstatováno (Štolz, 1951–1952; Váhala, 1951), že slovenština použitá Němcovou v románu je nejednotná, mísí rysy několika dialektů a je poznamenána evidentními nekorektnostmi a čechismy. Rovněž nářečí vesničanů obsahuje prvky nechodské a někde do něho pronikají i elementy slovenského původu. Z tohoto hlediska se obě užitá formy jeví jako doklad pouze dílčích jazykových znalostí Němcové a slovenština také byla v edicích *Pohorské vesnice* upravována a opravována. Důležité však je (vedle faktu, že podoba slovenštiny v dané době teprve krystalizovala) hlavně to, že jazykové diference, byť použité „nedokonale“ či stylizovaně, se v textu uplatňují bezpochyby funkčně (srov. též Janáčková – Macurová et al., 2001, s. 112–114).

¹⁰ V několika případech byla pro vysvětlení použita – stejně jako v korespondenci Němcové (s. 98–99) – i ekvivalentní pojmenování německá; nové edice je ale vypouští (srov. Němcová, 1953, s. 309).

¹¹ Naproti tomu v *Pohorské vesnici* už způsob grafického zápisu slovenštiny podporuje aspekt jinakosti, jež je ovšem překonávána.

¹² Text byl napsán v rámci grantového projektu VZ MSM 0021620825 „Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor“.

PRAMENY

- NĚMCOVÁ, Božena (1951a): *Povídky I*. Praha: Československý spisovatel.
— (1951b): *Pohorská vesnice. Povídka ze života lidu venkovského*. Praha: Československý spisovatel.
— (1953): *Povídky II*. Praha: SNKLHU.
— (1989): *Babička. Obrazy venkovského života*. Praha: Československý spisovatel.

LITERATURA

- BLASCHKA, A. (1965): Das Motto zur *Großmutter* von Božena Němcová. In: B. Havránek – R. Fischer (eds.), *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*. Berlin: Akademie-Verlag, s. 135–136.
HEIDENREICH-DOLANSKÝ, J. (1945): První česká vypravěčka. In: H. Veletovská-Humlová (ed.), *Z doby Boženy Němcové II*. Brno: Pokorný a spol., s. 11–59.
JANÁČKOVÁ, J. – MACUROVÁ, A. – ŘÍMALOVÁ, L. – WIMMER, S. – BAKOVÁ, H. (2001): *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. Praha: ISV nakladatelství.
LEHÁR, J. – STICH, A. – JANÁČKOVÁ, J. – HOLÝ, J. (1998): *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
LOUŽIL, J. (2006): Moto z Gutzkowových *Rytířů ducha* k *Babičce* Boženy Němcové. In: K. Piorecký (ed.), *Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Sv. 3. Božena Němcová a její Babička*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 83–96.
OTRUBA, M. (1964): *Božena Němcová. Studie s ukázkami*. 2. vyd. Praha: Svobodné slovo (1. vyd. 1962).
ŠMAHELOVÁ, H. (1995): *Autor a subjekt v díle Boženy Němcové*. Praha: Karolinum.
ŠTOLZ, J. (1951–1952): Slovenčina B. Němcovej v Pohorskej vesnici. *Slovo a slovesnosť*, 13, s. 30–41.
VÁHALA, F. (1951): Ediční poznámky. In: Božena Němcová, *Pohorská vesnice. Povídka ze života lidu venkovského*. Praha: Československý spisovatel, s. 227–229.